

Ča je ča reći ću van ja
– čakavsko narječje od epigrafskih spomenika do ča-vala

Od kraljevskoga jezika do postmoderne

Iako se imenica *čakavac* prvi put spominje tek početkom XVIII. stoljeća, točnije 1728., kad ju je upotrijebio Ardelio Della Bella u svojem rječniku *Dizionario italiano-latino-illirico*, čakavsko je narječje (koje se počesto nazivalo *jazikom harvaskim*) obilježilo veći dio hrvatskoga srednjovjekovlja. Njime su, najvjerojatnije, govorili hrvatski primorski knezovi i većina kraljeva, na njemu su ispisani prvi važniji hrvatski glagoljični, ćirilični i latinični tekstovi, njime su ispisani prvi osmerci, njime je govorio otac hrvatske književnosti Marko Marulić, njime su napisani prvi hrvatski roman i prvi povijesni spjev, njime su pisani prvi pravni spomenici, prve ljubavne i nabožne pjesme, na čakavskome su području osnovana prva kazališta te okupljeni prvi književni kružoci, njime su pisani i prvi humoristični tekstovi, prvi grafiti itd.

Dolaskom Osmanlija čakavsko se narječje polako počelo povlačiti s hrvatskoga kulturnog zemljovida u tolikoj mjeri da se, nakon što je bilo jednom od sastavnica književnoga jezika ozaljskoga kruga u XVIII. stoljeću, svelo gotovo na „črte i rjeze”. Od sredine XVIII. do početka XX. stoljeća na hrvatskome je kulturnom zemljovidu opstalo rubno zahvaljujući ponajprije gradišćanskim Hrvatima, čiji je književni jezik ponajvećma izgrađen na čakavskoj osnovici. Iako se pouzdano ne može utvrditi koliki je bio udio govornika čakavskoga narječja među govornicima hrvatskoga jezika prije osmanlijskih osvajanja, znamo da je umanjivanje čakavskoga utjecaja na hrvatsku kulturu bilo popraćeno velikim iseljavanjem i stradavanjem govornika toga narječja. Ipak, već su polovicom XIX. stoljeća Fran Kurelac i predstavnici riječke filološke škole nastojali uklopiti i neke čakavske odrednice u hrvatski književni jezik. Čakavsko se narječje na svjetla književne pozornice vratilo početkom XX. stoljeća pjesmom *Oproštaj* Tina Ujevića (koji je po majci bio čakavac). Ako se pjesmom i htio naglasiti odmak od tradicije, bio je to svojevrsan povratak čakavskoga narječja ne na zavičajnu ili pokrajinsku pozornicu, nego na svjetsku, modernističku, bodlerovsku. Taj je povratak urodio plodom već nekoliko desetljeća poslije, kad su se počeli množiti čakavski stihovi. Za publicistički i komediografski uzlet čakavštine nemale zasluge ima Ujevićev suvremenik Marko Uvodić Splićanin te poslije Miljenko Smoje i mnogi drugi.

Čakavsko narječje i druga strana povijesti

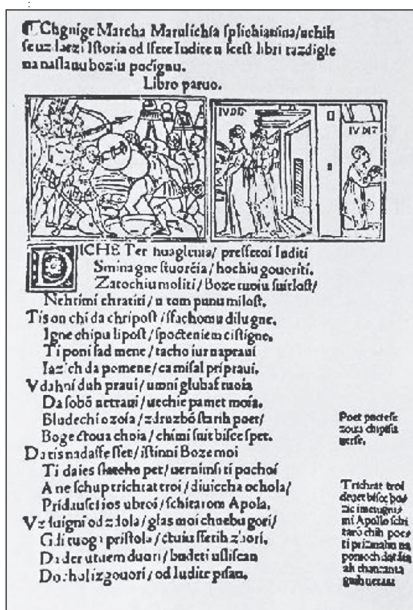
Službene povijesti hrvatskoga jezika i književnosti obično s pravom upućuju na *Povaljsku listinu*, *Istarski razvod*, *Red i zakon od primljenja na dil dobroga činjenja sestara naših reda*

svetoga oca našega Dominika itd. Međutim, čak i u *krsnome listu hrvatskoga jezika*, kako se zna opisivati Bašćansku ploču, nailazimo i na sasvim žive rečenice ravnopravne današnjim ovjerama javnih bilježnika:

(...) DA IŽE TO POREČE KL'NI I BO(G) I 12 AP(OSTO)LA I 4 E-
VA(N)J(E)LISTI I S(VE)TAĀ LUCIĀ AM(E)N

Dakle, umjesto ovrhe mogući je prekršitelj prve i stvarne Zvonimirove kletve (druga je, po kojoj je kralj Zvonimir Hrvatima poželio da nikad više ne vladaju svojom državom, ipak predajna) mogao zaraditi kletvu Svevišnjega, svih dvanaest apostola i četiriju evanđelista te svete Lucije. U našim su crkvicama, kako je utvrdio Branko Fučić, narisani prvi grafiti. Ne spominjem se više točno ni štiva ni crkve u kojoj je meni najmiliji grafit pronađen, no spominjem se da se odnosi na svetoga Nikolu, koji je darovao miraz trima kćerima. Pisac je grafitu približno dopisao nadajući se da će i sam izvući neku sitnu

korist: *Doj i meni niki soldin, Miko, tako ti Boga, / odriš kesu ispol mantela svoga!* Da humorističnih štiva ne bi manjkalo da je čakavsko narječje postalo hrvatskim standardnim jezikom, pokazuje Marko Marulić u djelu *Spovid koludric od sedam smartnih grihov* prikazavši smrtne grijeha na primjeru sedam časnih sestara, od kojih je meni najsimpatičnija *žarla*, tj. neumjerena u jelu i piću. Nju sam si uvijek predočivao tako da joj se umak cijedio s brade, a dva batačića virila iz džepova. Tekst je prilično pjevan (*tajno biše kokoš jila / tere pila iz barila*) jer je pisan osmercem kojim su se, primjerice, služili autor *Misala kneza Novaka* (1368.), Hanibal Lucić u *Skladanjima izvarsnih pisan razlicih* (1556.), ali i Gibonni u pjesmi *Projdi vilo* (1999.). Međutim, da život nije samo *vrića smija*, nego i *šaka suza*, tj. da se nije uvijek lako nositi s protekom godina, Marulić je pokazao riječima: *Eto, to ti je starost: leđa se grbe, (...) drhturi tilo, obraz mežura i gled blidi, a otpada zub. Koža u vorama visi, i sliču na čelavu glavu osice, stršljeni zli, pčela, komarac i trut. Oči se mreene, a jaziku svaka slačina je žuka. Sluhom što ostade glub mrmori dosadan bruj... Učas ter postane lud, bistru ki imaše svist... Stoga ne želi mi tako, da primnoga doživim lita. Dosti je, ako li svoj zdravo ja proživim vik.*

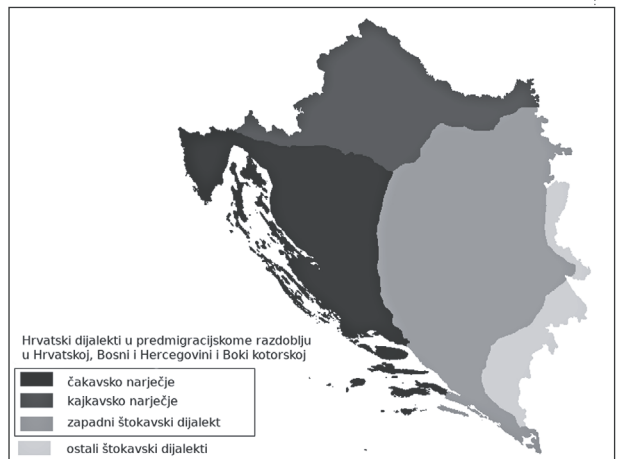
spjev Judita (tiskan 1521.) Marka Marulića, prvi hrvatski umjetnički spjev pisan čakavskim narječjem

Povijesno i suvremeno rasprostriranje čakavskoga narječja

U predmigracijskome se razdoblju čakavsko narječje rasprostiralo na znatno širemu području. Obuhvaćalo je gotovo sve hrvatske otoke, cjelokupnu Istru, Hrvatsko primorje,

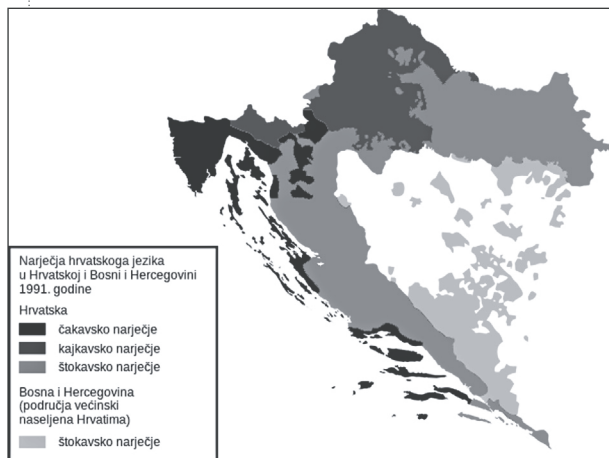
kopneni dio Dalmacije od Zrmanje do Cetine te zapadni dio poluotoka Pelješca. Dio je dijalektologa poput Petra Šimunovića (koji je onomastički i dijalektološki istraživao Lastovo, Mljet i Elafite) i cjelokupno dubrovačko područje držao izvorno čakavskim. Većina dijalektologa područje istočno od Cetine smatra izvorno štokavskim, no dubrovačko je područje bilo pod snažnim (i književnim, i kontaktnim) čakavskim utjecajem, koji se osobito ogleda u dubrovačkoj fonologiji, znatno bližoj južnočakavskim nego istočnohercegovačkim govorima. Snažan je čakavski utjecaj razvidan i u zapadnome dijelu Makarskoga primorja, u kojemu su zabilježeni toponimi kao što su *Dunaj*, *Mejaši*, *Japjanica* i *Sumratinja* također svojstveni čakavskom području, a Iva Lukežić napominje da su i u zapadnome dijelu Imotske krajine uočene „jezične crte koje se pripisuju jezičnomu supstratu zaostalomu od vremena prije unakrsnih preseljavanja i raseljavanja od 15. do 18. stoljeća” misleći pritom na čakavsko narječje. Na kopnu je čakavsko narječje obuhvaćalo cijelu Liku i dijelove Gorskoga kotara, dijelove zapadne Bosne, Kordun i dijelove Banovine. Iz današnje perspektive zvuči gotovo nevjerojatno da se čakavskim narječjem nekoć govorilo u Kninu, Sinju, Gračacu ili Bihaću. Migracijama su prouzročenim osmanlijskim osvajanjima čakavci napučili dijelove Žumberka, donjosutlansko područje, kostanjevičko područje u Sloveniji i dijelove Gradišća (u Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj). I u moliškohrvatskome govoru nalaze se tragovi čakavskoga supstrata. Održi su negdašnje dijalektne slike vidljivi i danas te, primjerice, na negdašnju posve drukčiju dijalektnu sliku Cetinske krajine upućuje današnji čakavski govor otoka Suska, čiji stanovnici uglavnom potječu iz dijela Dalmatinske zagore u kojemu danas žive govornici novoštokavskoga ikavskog dijalekta.

Prostor je čakavskoga narječja u posljednjih nekoliko stoljeća znatno sužen. U Istri i na otocima obuhvaća približno jednak prostor kao u srednjemu vijeku uz neke štokavske oaze. Čakavsko se narječje povuklo i iz većega dijela priobalja od Vinodola u Hrvatskome primorju do Privlake kod Zadra (uz iznimku Novigrada), a u ostatku se Dalmacije održalo u uskome pojasu od zadarskoga primorja do Omiša, koji se prekida približno od Šibenika do Primoštena. Na kopnu se ušćevalo u dijelovima Gorskoga kotara, sjeverozapadne Like, u Pokuplju do Karlovca te u oazi oko Jurkova Sela na Žumberku.

povijesno rasprostiranje čakavskoga narječja

Josip Lisac suvremene čakavske govore dijeli na buzetski dijalekt (kojemu je svojstven velik broj samoglasnika te veći dio tih govora ima dinamički naglasak), jugozapadni istarski dijalekt (nastao miješanjem značajka starosjedilačkih čakavskih istarskih govora te govora doseljenih čakavaca iz sjeverne Dalmacije i štokavskih ikavaca iz Makarskoga primorja, Zabiokovlja i zapadne Hercegovine u razdoblju nakon XVI. stoljeća), sjevernočakavski dijalekt (u kojemu su ušćuvani stari padežni oblici, a često i zanaglasna dužina), srednjočakavski (na kojemu se temelji književni jezik gradišćanskih Hrvata, a gdjegdje je ušćuvan slogotvorni *l*), južnočakavski (čiji su govornici nekoć nastanjivali i Kordun i Pounje te kojemu su svojstvena duljenja prouzročena čakavsko-štokavskim kontaktom) s lastovskom oazom (neka istraživanja spominju govore slične lastovskima i u Bigovi u Boki kotorskoj). S obzirom na odraz jata buzetski je i sjevernočakavski dijalekt ekavski, srednjočakavski ikavsko-ekavski, jugozapadni istarski i južnočakavski dijalekt ikavski, a lastovska oaza jekavska. Naglasno su najarhaičniji pojedini sjevernočakavski, srednjočakavski i južnočakavski dijalekti.

suvremena dijalektna slika

prestiznim narječjem (do koje su se mjere čakavski govori štokavizirali, zorno pokazuje podatak da su neki izgubili zamjenicu *ča* te je zamijenili sa *što*) te je i to djelomično utjecalo na njegovo postupno povlačenje ponajprije s kopna.

Odnos čakavskoga narječja i standarda

Katkad se u novije vrijeme čuju mišljenja kako na povlačenje čakavskoga narječja čak i iz mjesne uporabe utječe hrvatski standardni jezik. Pritom se često zaboravlja kako je čakavsko narječje više od tisuću godina u doticaju s različitim romanskim idiomima,

Po nekim je procjenama udio čakavaca među govornicima hrvatskoga jezika pao s 23 na početku XX. stoljeća na 12 posto. Njihov je udio osobito opao u priobalnim gradovima, poglavito u Dalmaciji. Čakavica je, primjerice, gotovo posve iščeznula iz Šibenika i Omiša, a splitska je „melodija” posljedica sruza starosjedilačkoga južnočakavskog dijalekta sa susjednim novoštokavskim ikavskim dijalektom. Gubitak gradova te druge sociolingvističke okolnosti (primjerice, izbjegavanje „pučkoga” izražavanja plemstva i bogatijih obitelji) učinili su čakavsko narječje tijekom jednoga dijela njegove povijesti manje

a talijanski je jezik, u različitim inačicama i na različite načine, bio službenim jezikom na istočnoj jadranskoj obali tijekom cjelokupne mletačke i većega dijela austrijske vladavine. Romansko-hrvatsko jezično prožimanje uglavnom je prouzročeno tisućljetnim suživotom, ali je talijanski jezik, koji je bio službenim upravnim i trgovačkim jezikom, uvelike utjecao na čakavski leksik, što je u suvremenome razdoblju najrazvidnije u leksičkoj razlici između uzmorskih i zaobalnih naselja, ali i gradova te manjih mjesta i sela. Naime, vlastela i činovništvo uglavnom su, barem službeno, komunicirali na talijanskome, te je talijanski kao prestižni jezik utjecao ne samo na mjesni leksik, nego i na fonologiju (npr. cakavizam). Osim toga, obrazovani je i plemenitaški sloj počesto potkraj mletačke i tijekom austrijske uprave zazirao od uporabe mjesnoga narječja čineći ga postupno manje prestižnim. U manjim je naseljima i u unutrašnjosti otoka leksik bio znatno manje izložen potalijančivanju ne samo zbog manjega doticaja s mletačkom upravom i potalijančenom vlastelom nego i zbog manjega doticaja s „jezikom” gradskih činovnika. Usporedimo li suvremeni čakavski leksik nekoga od primorskih gradića s jezikom srednjovjekovne i rane novovjekovne književnosti te tadašnjih pravnih spomenika, uočiti ćemo da je u suvremenome čakavskom leksiku znatno više romanizama. Razlozi su tomu sociolingvistički. Gradeći književni jezik, književnici su i pisari sami birali leksik birajući češće izvorne hrvatske (čakavske) riječi te su u njegovoj izgradnji oblikovali i nazivlje. Kad je čakavsko narječje prestalo biti jezikom književnosti, prava i sl., mjesni su čakavski govori znatno češće nego prije leksičke praznine popunjavali iz talijanskoga.

Dok su u razdoblju jezičnoga ujednačavanja u jugoslavenskome razdoblju čakavsko i kajkavsko narječje, kao narječja koja hrvatski jezik odvajaju od drugih južnoslavenskih jezika sa štokavskom osnovicom, bila u velikoj mjeri podređena, nakon stjecanja se hrvatske neovisnosti očuvanje čakavskoga narječja potiče na državnoj (ponajprije zaštitom pojedinih govora i poticanjem njihova očuvanja i u školskome sustavu) i mjesnoj razini (različitim kulturnim manifestacijama, ali i imenovanjem ulica i trgova na mjesnim govorima), ono je sve prisutnije i u popularnoj kulturi, poput ča-vala u popularnoj glazbi, te polako postaje prestižnim, pa se nastoji oživiti čak i u krajevima iz kojih se desetljećima postupno povlačilo. Danas se čakavsko narječje leksički i gramatički uglavnom nadograđuje iz hrvatskoga standardnog jezika (kao što se nekoć nadograđivalo iz crkvenoslavenskoga te talijanskoga i drugih romanskih idioma), ali bi i povratna sprega morala biti snažnija, poglavito u pomorskome nazivlju, koje često preuzimamo iz engleskoga (pa se danas i brod uglavnom parkira, a ne veže, ne sidri i ne pristaje) iako je hrvatska pomorska tradicija iznimno stara, pa bi možda o njezinoj baštini trebalo manje „po fureštu kušeljati”.